

Historisch en autobiografisch proza

Alexandr Poesjkin

vertaald uit het Russisch door Hans Boland

Papieren Tijger

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Boekverzorging: Zefier Tekstverwerking

Omslag: Dave Mink

Drukwerk: Koninklijke Wöhrmann

Kaart p. 375: De opstand van Poegatsjov. Uit: *De geschiedenis van Poegatsjov*, Alexandr Poesjkin, Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam, 1999

© 2014 Nederlandse vertaling Hans Bolland

© 2014 Uitgeverij Papieren Tijger

www.papierentijger.org

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 6728 299 4

NUR 302

Inhoud

De geschiedenis van Poegatsjov	7
Anekdoten en notities	127
Table talk	128
Conversaties met N.K. Zagrijazskaja	151
Aantekeningen bij de Russische geschiedenis van de achttiende eeuw	158
Opmerkingen bij de Annalen van Tacitus	165
Over de Franse revolutie	169
Schets van de geschiedenis van de Oekraïne	172
Aantekeningen bij de Russische geschiedenis	176
Moskou was bevrijd...	178
Dagboeken en herinneringen	179
Dagboeken	180
Karamzin	234
Een denkbeeldig gesprek met Alexander I	238
De cholera	240
Notitie in het album van de meisjes Oesjakova	243
Aanzet tot een autobiografie	244
Djerzjavin	250
Reisverslagen	251
De Krim	252
Reis naar Erzurum	255
Aantekeningen van de vertaler	313
Landkaart: De opstand van Poegatsjov	375
Schema: De reizen van Poesjkin	376
Appendix I (bij <i>De geschiedenis van Poegatsjov</i>)	377
Appendix II: Gavrila Djerzjavin – De waterval	381

DE GESCHIEDENIS VAN POEGATSJOV

Het enige portret van Jemeljan Poegatsjov dat naar de natuur zou zijn geschilderd (in 1773), over een bestaand portret van Catharina de Grote heen.

VOORWOORD

Oorspronkelijk* was dit verslag bedoeld als onderdeel van een groter historisch werk, dat ik nog niet heb kunnen verwezenlijken. Al het van regeringswege openbaar gemaakte materiaal betreffende Poegatsjov, alsmede alle informatie die ik vond bij buitenlandse auteurs en die me betrouwbaar leek, is hier bijeengebracht. Daarnaast kon ik gebruikmaken van een aantal handschriften in privébezit, mondelinge overleveringen en ooggetuigenverslagen.

De zaak Poegatsjov bevond zich onder zegel in het Staatsarchief van Sint-Petersburg, samen met andere belangrijke documenten waarvan de status van staatsgeheim recentelijk ongedaan is gemaakt, zodat ze beschikbaar kwamen voor de historicus. Zijne keizerlijke hoogheid* gaf bij zijn troonsbestijging bevel dit alles te ordenen, vanwege de grote waarde die eraan dient te worden toegekend. Het materiaal was opgeslagen in kelderruimtes, waar het ernstig te lijden had gehad van wateroverlast, telkens wanneer de Neva buiten haar oevers trad.

Ik heb mijn werk naar eer en geweten verricht, maar volledig is het uiteraard niet. Een toekomstig historicus zal het zonder veel moeite kunnen corrigeren en aanvullen, wanneer hij inzage krijgt in de gehele zaak Poegatsjov.* Een historische periode waarin men de namen van Catharina de Grote, Roemjantsev, de beide Panins, Soevorov, Bibikov, Michelsohn, Voltaire en Djerzjavin aantreft, mag niet ondergesneeuwd raken.

2 november 1833, Boldino

A. Poesjkin

Het komt mij voor, dat zelfs de meest begaafde geschiedkundige, om nog maar te zwijgen van een gewoon onderzoeker, de grootste moeite zal hebben om fatsoenlijk verslag te doen van alles wat deze boef verzon en ondernam, omdat zijn handelen niet werd gemotiveerd door rijp beraad en strategisch inzicht, maar louter een kwestie was van brutaal optreden en van dom toeval en geluk. Daarom denk ik dat Poegatsjov zelf niet eens in staat zou zijn bijzonderheden van het hele gebeuren te memoreren of zich momenten voor de geest te halen die verliepen zoals hij ze had bedoeld: hij had de ontwikkelingen niet in de hand, maar ze voltrokken zich op allerlei plaatsen tegelijk, door toedoen van zijn talrijke handlangers in dit spel van anarchie en bluffpoker.

*Archimandriet Platon Ljoebarski**

HOOFDSTUK EEN

De kozakken verschijnen aan de Jaïk – Een poëtische overlevering – Een keizerlijk handvest – Plunderingen langs de Kaspische zee – Stenka Razin – Njetsjai en Sjamai – Maatregelen van Peter de Grote – Interne onrust – De nomaden slaan op de vlucht – Rebellen van de Jaïk-kozakken – Hun pacificatie

De Jaïk, die volgens een oekaze van Catharina II* werd omgedoopt in de Oeral, ontspringt in het gebergte waaraan hij zijn huidige naam ontleent. Hij stroomt zuidwaarts langs de flank ervan, tot aan de vesting Orsk, die de plaats markeert waar Orenburg oorspronkelijk werd gesticht. Daar breekt hij door de rotskam heen, om af te buigen naar het westen en tweeënhalf duizend werst* verder uit te monden in de Kaspische Zee. Een deel van Basjkirië wordt door de Jaïk bewaterd en hij vormt vrijwel de gehele zuidoostgrens van het gouvernement Orenburg. Langs zijn rechteroever strekt zich de steppe uit tot aan de Wolga; de contreien langs de linkeroever vormen het sombere, onherbergzame territorium van wilde nomadenstammen, die wij kennen onder de naam Kirgizische Kaisakken.* Het is een snelstromende rivier, met troebel, visrijk water. De oevers bestaan hoofdzakelijk uit klei en zand. Er groeit geen bos, maar wel zijn de gebieden die regelmatig onderlopen geschikt voor veeteelt. Bij de monding zijn ze begroeid met hoog riet, waar zich everzwijnen en tijgers schuil houden.

Aan deze rivier verschenen in de vijftiende eeuw de eerste kozakken.* Ze waren van de Don weggetrokken en hadden zich een weg gebaad naar de Chvalynische Zee.* Overwinterd werd er op de rivieroever, die destijds nog bebost waren en bescherming boden juist dankzij hun geïsoleerde ligging. In het voorjaar zochten de kozakken de zee dan weer op, vanwaar ze tot laat in de herfst rooftochten ondernamen, om zich bij het invallen van de winter opnieuw

terug te trekken op de oevers van de Jaïk. Ze drongen steeds verder stroomopwaarts, totdat ze uiteindelijk een permanente verblijfplaats stichtten met de vesting Kolovratnoje, op zestig werst van het tegenwoordige Oeralsk.

In de directe omgeving van de nieuwkomers hielden zich ook nomadiserende Tatarenclans op, die zich hadden afgescheiden van de Gouden Horde* en langs de Jaïk op zoek waren gegaan naar geschikte weidegronden. Aanvankelijk bevochten de twee stammen elkaar, maar later begonnen ze vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden. De kozakken zochten hun vrouwen bij de Tataren. Dienaangaande is een poëtische overlevering bewaard gebleven: als verstokte vrijgezellen besloten de kozakken de door hen verwekte kinderen te doden en zich te ontdoen van de vrouwen, wanneer ze zich opmaakten voor nieuwe plundertochten. Op zeker moment hadden ze een leider, Goegnja, die deze wrede wet aan zijn laars lapte en genade toonde met zijn jonge vrouwtje, waarna de andere kozakken zijn voorbeeld volgden en de schouders bogen onder het juk van het gezinsleven. Tot op heden wordt door de beschaafde, gastvrije bewoners van de oeverstreken langs de Oeral bij feesten gedronken op het heil van hun voormoeder Goegnicha.

Omdat ze van roof leefden en omringd waren door vijandelijke stammen, voelden de kozakken de behoefte aan een sterke beschermheer. Tijdens de regeerperiode van tsaar Michail* stuurden ze een gezantschap naar Moskou met het verzoek om protectie. De vestiging van kozakken in het niemandsland langs de Jaïk kon worden geïnterpreteerd als een veroveringsoorlog, waarvan het belang overduidelijk was. De tsaar ontving zijn kersverse onderdanen dan ook welwillend en schonk hun een handvest waarin stond dat zij het recht hadden zich als vrije mensen langs de gehele loop van de Jaïk te vestigen.

Hun aantal groeide zienderogen. Ze zetten hun rooftochten langs de Kaspische Zee voort en sloten zich daar aan bij de Don-kozakken. Gezamenlijk pleegden ze overvallen

op Perzische handelsschepen en plunderden nederzettingen langs de Kaspische kusten. De sjah deed zijn beklag bij de tsaar, die vanuit Moskou meer dan één vermanend schrijven richtte aan de kozakken langs de Don en de Jaïk.

Op met buit beladen scheepjes voeren zij over de Wolga naar Nizjni Novgorod, vanwaar ze op weg gingen naar Moskou. Met gebogen hoofd verschenen ze aan het hof; elk van hen droeg een bijl en een schavot met zich mee. Ze kregen bevel zich in Polen en onder Riga te kwijten van hun schuld. Ondertussen stuurde de tsaar een detachement fuseliers naar de Jaïk, waar ze zich mettertijd vermengden met de kozakken.

Ook Stenka Razin* bezocht de nederzettingen langs de Jaïk. De annalen spreken van de weerstand die hij daar opriep. De onverschrokken rebel nam de kozakkennederzetting in en liet de aanwezige fuseliers doodknuppelen dan wel verdrinken.

Mede dankzij de Tataarse geschiedboeken is de herinnering bewaard aan de wederwaardigheden van Njetsjai en Sjamai, twee aanvoerders van de Jaïk-kozakken uit diezelfde tijd. De eerste trok met een legertje vogelvrije mannen op tegen de khan van Chiva,* hopen op rijke buit. Het zat hem mee. Na een zware tocht bereikten hij en zijn mannen Chiva. De khan bevond zich op dat moment met zijn troepen op het slagveld. Njetsjai overmeesterde de stad zonder op tegenstand te stuiten. Maar hij bleef er te lang hangen en trok zich te laat terug. De kozakken, die al hun buit moesten meezeulen, werden onderschept door de weergekeerde khan. Aan de oever van de Syr-Darja werden ze in de pan gehakt. Slechts drie van hen bereikten de Jaïk, met het bericht dat de dappere Njetsjai was vernietigd. Een paar jaar later volgde een andere kozakkenleider, bijgenaamd Sjamai, in zijn voetsporen. Maar hij werd krijgsgevangen genomen door steppe-Kalmukken, terwijl zijn manschappen verdertrokken, de weg kwijtraakten en in plaats van in Chiva verzeild raakten aan het Aralmeer, waar ze zich genoodzaakt zagen te over-

winteren. Honger lag op de loer. De ongeluksavonturiers doodden elkaar en aten elkaars vlees. Een groot deel van hen overleefde het niet. Het restant zond op het laatst een bode naar de khan van Chiva met de smeekebede hen in zijn land toe te laten en te behoeden voor de hongerdood. Het volk van Chiva kwam ze halen en voerde ze als slaven af naar hun stad. Sindsdien werd er niets meer van hen vernomen. Sjamai zelf werd een paar jaar later door de Kalmukken teruggebracht naar het kozakkenleger aan de Jaïk, vermoedelijk om hem uit te ruilen. Sedertdien verflauwde het enthousiasme van de kozakken om verre rooftochten te ondernemen. Langzaamaan wenden zij zich aan een burgerlijk leven in gezinsverband.

De Jaïk-kozakken vervulden gehoorzaam de dienstplicht die hun vanuit Moskou werd opgelegd. Maar wat hun interne zaken en bestuur betrof bleef alles bij het oude: volledige rechtsgelijkheid, tijdelijke, door het volk gekozen leiders die de beschikkingen van dat volk uitvoerden, bijeenkomsten waar elke kozak recht van spreken had en bij meerderheid van stemmen over algemene kwesties werd beslist, resoluties die bij acclamatie werden aangenomen maar niet schriftelijk waren vastgelegd, en 'in een zak het water in' als sanctie tegen verraad, lafheid, moord en diefstal – dat waren de voornaamste karakteristieken van hun maatschappij-inrichting. Ze vulden de eenvoudige, rauwe wetten die ze van de Don hadden meegebracht aan met andere, plaatsgebonden regels betreffende hun belangrijkste inkomensbron, de visserij, en de recrutering van soldaten voor het staatsleger; het waren allemaal buitengewoon ingewikkelde en fijnmazige voorschriften.

Peter de Grote was de eerste die maatregelen nam om de kozakken in het bestaande staatsbestel te integreren. In 1720 werd het leger van de Jaïk-kozakken onder toezicht gesteld van het Oorlogsministerie. De kozakken protesteerden, staken hun vestingstadje in brand, wilden de Kirgizische steppe in vluchten, maar werden met harde hand aangepakt

door kolonel Zacharov. Er vond een volkstelling plaats, de dienstplicht werd nauwkeurig omschreven en de hoogte van de soldij werd bepaald. De legerleider zou voortaan worden benoemd door de monarch.

Gedurende de regeerperiode van de tsarina's Anna en Elizabeth* werd gepoogd de overige maatregelen van Peter te implementeren. Daarbij kwam het goed van pas dat er wrijvingen ontstonden tussen de van hogerhand benoemde legeraanvoerder, Merkoerjev, en de door het volk aangewezen leider, Loginov, waardoor de kozakken in twee facties uiteenvielen. In 1740 werd een voorstel geformuleerd om de interne legerleiding van de Jaïk-kozakken te herstructureren. De toenmalige gouverneur van Orenburg, Nepljoejev, presenteerde het ontwerp aan de minister van Oorlog. De meeste plannen en voorschriften bleven echter in de la tot Catharina II op de troon kwam.

Datzelfde jaar, 1762, begon de 'volksfactie' van de Jaïk-kozakken met het indienen van klachten over allerlei misstanden die het gevolg waren van misbruik door leden van de kanselarij voor legerzaken. Zo werd op de vastgestelde soldij beknipt, terwijl er eigenmachtig belastingen waren opgelegd en inbreuk werd gepleegd op oude rechten en gebruiken bij de vissers. De ambtenaren die de klachten moesten onderzoeken, konden of wilden geen bevredigende oplossing aandragen. Meer dan eens sloegen de kozakken aan het muiten, en de generaal-majoor Potapov en Tsjerepov zagen zich gedwongen – de eerste in 1766, de tweede in 1767 – wapens en het schavot in te zetten om het verzet te breken. In Jaïtsk,* de centrale nederzetting van de Jaïk-kozakken, werd een onderzoekscommissie ingesteld, waarin de generaal-majoor Potapov, Tsjerepov, Brümfeld en Davydov en de gardekapitein Tsjebysjov zitting namen. De legeraanvoerder van de kozakken, Andrej Borodin, werd de laan uitgestuurd en vervangen door Pjotr Tambovtsev. De falende kanselarijbeambten kregen een hoge boete opgelegd, die werd toegevoegd aan de ingehouden en nog te betalen sol-

dij. Ze zorgden er echter voor dat het vonnis niet ten uitvoer werd gebracht. Toch verloren de kozakken de hoop nog niet. Ze probeerden hun gerechtvaardigde klachten persoonlijk bij de keizerin in te dienen. Maar hun geheime gezanten werden in opdracht van de minister van Oorlog, graaf Tsjernysjov, in Petersburg opgepakt, om in de boeien te worden geslagen, waarna ze als oproerkraaiers werden geëxecuteerd. Intussen kwam het bevel enige honderden kozakken hun dienstplicht te laten vervullen in Kizljar.* De plaatselijke machthebbers maakten gebruik van die strafmaatregelen om het volk met nieuwe wetten en regels lastig te vallen. Men ontdekte dat de regering van zins was de kozakken onder te brengen in cavalerie-eenheden, waarbij ze verplicht zouden worden hun baard af te scheren. Generaal-majoor Trautenberg, die met die missie naar Jaïtsk was gezonden, riep het misnoegen van het volk over zich af. De kozakken roerden zich. In 1771 brak de opstand dan eindelijk in volle hevigheid uit.

Er was nog een andere, niet minder belangrijke aanleiding. In het onafzienbare steppeland van Astrachan en Saratov, tussen de Wolga en de Jaïk, woonden vreedzame nomaden. Het waren Kalmukken, die in het begin van de achttiende eeuw het grensgebied van Noord-China waren ontvlucht en zich onder het gezag van de tsaar hadden gesteld. Sindsdien hadden ze trouwe dienst bewezen als bewakers van Ruslands zuidgrenzen. Maar ze kregen te maken met Russische inspectie-ambtenaren, die misbruik maakten van hun goedgelovigheid en de slechte bereikbaarheid van hun leefgebied. De lijdzame, goedhartige Kalmukken konden niet bij de bevoegde instanties terecht met hun klachten over misstanden. Ze verloren hun geduld, besloten uit Rusland weg te trekken en zochten heimelijk contact met de Chinese regering. Zonder argwaan te wekken – wat niet zo moeilijk was – trokken ze naar de Jaïk. Voor iemand er erg in had wisten ze met dertigduizend tenten over te steken. Dwars door de steppe van Kirgizië aanvaardden ze de terugtocht

naar hun vroegere vaderland.* De regering haastte zich om die verrassende vluchtactie te ondermijnen. De kozakken langs de Jaïk kregen bevel de achtervolging in te zetten, maar op een enkeling na weigerden zij elke vorm van medewerking.

De plaatselijke bevelvoerders en hogere ambtenaren namen hun toevlucht tot exorbitante sancties om de rebellie de kop in te drukken. Het volk echter was dermate getergd dat het zich niets meer aantrok van wat voor strafmaatregelen ook. Op 13 januari 1771 verzamelden de kozakken zich op het plein binnen de vesting,* haalden de iconen uit de kerk en liepen daarmee onder aanvoering van de kozak Kirpitsjnikov naar het huis van de gardekapitein Doernov, die zich in het stadje ophield in zijn functie van lid van de onderzoekscommissie. Men eiste het aftreden van de ambtenaren der kanselarij en uitbetaling van de ingehouden soldij. Generaal-majoor Traubenberg ontving de rebellen met wapengeweld en kanonnen en gelastte hen zich te verspreiden. Noch zijn bevelen, noch de smeekbeden van de kozakkenhoofdman hadden de gewenste uitwerking. Traubenberg gaf bevel te schieten; de kozakken bestormden de kanonnen. Er vond een veldslag plaats, waarbij de rebellen de overhand kregen. Traubenberg sloeg op de vlucht en werd bij de poort van zijn woning gedood. Doernov raakte gewond, Tambovtsev werd opgeknoopt. De rebellen stelden de kanselarij-beambten onder bewaking en benoemden een nieuwe leiding.

Na die triomf stuurden ze afgevaardigden naar Petersburg, om hun eigen visie te geven op de bloedige gebeurtenis en deze te rechtvaardigen. Onderwijl had in Moskou generaal-majoor Freymann opdracht gekregen met een compagnie grenadiers en infanterie de orde te herstellen. In het voorjaar arriveerde hij in Orenburg, waar hij wachtte tot de rivieren waren ontdooid, voor hij met twee lichtbewapende commando's en een stel kozakken naar Jaïtsk afzakte. De rebellen, drieduizend man sterk, trokken tegen hem op, en de

twee troepenmachten troffen elkaar op zeventig werst van het stadje. Op 3 en 4 juni woedden er hevige gevechten. Freymann brak met behulp van kartetsvuur door de linie van de tegenstander heen. De rebellen bliezen de aftocht en haastten zich naar huis om hun vrouwen en kinderen op te halen; ze wilden de rivier de Tsjagan oversteken, in de hoop te ontkomen in de richting van de Kaspische Zee. Freymann zat ze op de hielen en kwam op tijd aan in de vesting om het volk met dreigementen en vermaningen af te houden van verdere vluchtpogingen. Tijdens een wilde achtervolging werden degenen die al waren ontsnapt vrijwel tot de laatste man gepakt.

In Orenburg werd een politieonderzoek ingesteld onder voorzitterschap van kolonel Neronov. Een heleboel rebellen moesten voor het gerecht verschijnen. De gevangenen puilden uit. Beide marktgalerijen dienden als toegevoegde celruimte. Het kozakkenbestuur werd opgeheven en de leiders werden overgedragen aan de commandant van Jaïtsk, luitenant-kolonel Simonov. De legeroudste Martemian Borodin en de volksoudste Mostovsjikov moesten acte de présence geven op de kanselarij. De aanstichters van de opstand kregen met de knoet, zo'n honderdveertig kozakken werden naar Siberië gestuurd, een aantal van hen moest dienst nemen in het reguliere leger (waaruit ze tot de laatste man deserteerden), en de overgeblevenen gingen vrijuit, nadat ze opnieuw hun eed van trouw hadden afgelegd.

Dankzij die strenge, maar onvermijdelijke maatregelen was de orde zo te zien hersteld; in feite was de toestand verre van stabiel. 'Wacht maar!' zeiden de rebellen die genade hadden gekregen. 'We zullen Moskou nog een poepje laten ruiken!' De kozakken waren als altijd in twee partijen verdeeld: die van de volgzamen en die van de tegenstribbe-laars, of in de adequate terminologie van het Oorlogsministerie: de gehoorzamen en de ongehoorzamen. Er vonden geheime besprekingen plaats in afgelegen boerenhoeven en gehuchten in de steppe. Alles wees erop dat er nieuwe on-

lusten zouden uitbreken. Er ontbrak alleen nog een aanvoerder. Die diende zich aan.